

Ірина БАТРУН,
orcid.org/0000-0003-0497-4868
кандидат педагогічних наук,
учитель російської мови та літератури
Харківської загальноосвітньої школи I–III ступенів № 101
(Пісочин, Харківська область, Україна) batrun.irina.1987@gmail.com

ЦІЛІСНІСТЬ ЯК СИСТЕМОУТВОРЮЮЧА ОЗНАКА ДИДАКТИЧНОЇ КОНЦЕПЦІЇ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО

У статті автором розглянуто дидактичну концепцію В. О. Сухомлинського як цілісне педагогічне явище, як систему, що забезпечує гармонійний розвиток особистості в єдності інтелектуального, творчого і морально-го розвитку. Обґрунтовано актуальність звернення до педагогічної спадщини видатного українського педагога у зв'язку з необхідністю формування національної системи освіти. Доведено, що звернення до педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського, яка розкриває взаємозв'язок етичних і освітніх складників освітнього процесу, осмислюючи роль особистості в процесі навчання як «творця власних знань», пропонує будувати систему освіти як духовно-моральний орієнтир для розвитку не тільки національної школи, а й усього суспільства, є перспективним напрямом для розвитку національної системи освіти. На початку XXI століття освітяни переважною більшістю країн світу, зокрема України, шукають шляхи розвитку дидактики, які б дозволили національним освітнім системам пристосуватися до умов існування «глобального інформаційного суспільства», не втративши при цьому тих надбань, які визначили національний освітній ландшафт протягом століть. Дана ситуація спонукає дослідників-дидактів до пошуків моделі оптимальної дидактичної системи, що відповідає зазначеній цивілізаційній парадигмі, не порушуючи дидактичного принципу орієнтації на національні цінності. У даному контексті слід сказати, що дидактична система на всіх етапах історичного розвитку педагогіки зазнавала трансформації, змінювалася з тим, щоб задовольнити соціальний запит на виховання особистості, яка відповідає певному «громадському ідеалу», що особливо яскраво виявлялося на переломних етапах історичного розвитку. Ці приклади доводять, що система освіти в ці складні, доленосні моменти розвитку держави була творчою, дійсно інноваційною сферою діяльності, яка задавала нові вектори розвитку всього суспільства, а також науки, культури, мистецтва. Безумовно, що, запропоновані в радянський період дидактичні системи сьогодні розглядаються як такі, що не відповідають принципам сучасної гуманної педагогіки, однак при цьому не можна заперечувати, що дидактика тих часів несла в собі потужний творчий імпульс, який дозволив тодішньому шкільництву досягти насправді вражаючих результатів у справі «народження громадянина».

Ключові слова: дидактика, цілісність, системність, виховання, освіта, особистість, знання.

Iryna BATRUN,
orcid.org/0000-0003-0497-4868
Candidate of Pedagogical Sciences,
Teacher of Russian Language and Literature
of Kharkiv I–III Degree Secondary School № 101
(Pisochyn, Kharkiv region, Ukraine) batrun.irina.1987@gmail.com

INTEGRALITY AS A FEATURE OF THE SYSTEM IN THE DIDACTIC CONCEPT OF V. O. SUKHOMLINSKY

The author deals with the didactic conception of V. O. Sukhomlinsky as a holistic pedagogical phenomenon, as a system that ensures the harmonious development of the individual in the unity of intellectual, creative and moral development. The urgency of appealing to the pedagogical heritage of a prominent Ukrainian teacher in connection with the need to form a national education system is substantiated. It is proved that the appeal to the pedagogical heritage of V. O. Sukhomlinsky, which reveals the interconnection of ethical and educational components of the educational process, comprehending the role of the individual in the learning process as a "creator of one's own knowledge", proposes to build the educational system as a spiritual and moral orientation for the development of not only the national school but also the entire society is a promising area for the development of the national education system. At the beginning of the 21st century, educators of the vast majority of countries in the world, including Ukraine, sought ways of developing didactics that would allow national education systems to adapt to the conditions of existence of a "global information society" without losing the gains that defined the national educational landscape over the centuries. This situation encourages didactic researchers to search for a model of an optimal didactic system that fits the specified civilization paradigm, without violating the didactic principle of orientation towards national values. In this context, it should be said

that the didactic system underwent a transformation at all stages of the historical development of pedagogy, changing in order to satisfy the social demand for the education of a person who meets a certain "social ideal", which was particularly evident at the turning points of historical development. These examples prove that the education system in these complex, fateful moments of state development was a creative, truly innovative sphere of activity that set new vectors for the development of the whole society, as well as science, culture and art. Undoubtedly, didactic systems proposed in the Soviet period are now regarded as not conforming to the principles of modern humane pedagogy; however, it cannot be denied that the didactics of those times carried the powerful creative impetus that allowed the then schooling in fact, the spectacular results of the "birth of a citizen".

Key words: didactics, integrality, consistency, upbringing, education, personality, knowledge.

Постановка проблеми. На початку XXI століття освітяни переважної більшості країн світу, зокрема України, шукають шляхи розвитку дидактики, які б дозволили національним освітнім системам пристосуватися до умов існування «глобального інформаційного суспільства», не втративши при цьому тих надбань, які визначили національний освітній ландшафт протягом століть.

Дана ситуація спонукає дослідників-дидактів до пошуків моделі оптимальної дидактичної системи, що відповідає зазначеній цивілізаційній парадигмі, не порушуючи дидактичного принципу орієнтації на національні цінності.

У даному контексті слід сказати, що дидактична система на всіх етапах історичного розвитку педагогіки зазнавала трансформації, змінювалася з тим, щоб задовольнити соціальний запит на виховання особистості, яка відповідає певному «громадському ідеалу», що особливо яскраво виявлялося на переломних етапах історичного розвитку.

Про це свідчить, зокрема, історичне минуле системи освіти в нашій країні, яка вже на початку минулого століття зазнала соціально-політичних потрясінь, що призвели до пошуків моделі освіти, яка би відповідала ідеології радянських часів. Незважаючи на значні дефекти цієї моделі, в окремих її аспектах можна бачити дійсно видатні досягнення. Про це свідчить, наприклад, досвід діяльності Г. Ф. Гринько (1890–1938), який у 20-ті роки XX століття став творцем першої освітньої системи в радянській Україні з наголосом на соціальному вихованні дітей та підлітків, які зазнали сирітство внаслідок громадянської війни та потребували насамперед соціальної опіки, а тоді вже навчання. Свіченням «дидактичних пошуків» у ці роки є виникнення нових експериментальних шкіл, що працювали з опорою на Дальтон-план, Віннетка-план, метод проектів та ін. (Москаленко, 2014: 1), а також розвиток новаторських систем формування особистості, зокрема педагогіки А. С. Макаренка (1888–1939), керованої системи «запрограмованого» виховання, в центрі якої знаходилась «програма людської особистості, програма характеру людини» (Макаренко, 1984: 1).

Ці приклади доводять, що система освіти в ці складні, доленосні моменти розвитку держави була творчою, дійсно інноваційною сферою діяльності, яка задавала нові вектори розвитку всього суспільства, а також науки, культури, мистецтва. Безумовно, що запропоновані в радянський період дидактичні системи сьогодні розглядаються як такі, що не відповідають принципам сучасної гуманної педагогіки, однак при цьому не можна заперечувати, що дидактика тих часів несла в собі потужний творчий імпульс, який дозволив тодішньому шкільництву досягти насправді вражаючих результатів у справі «народження громадянина».

Сьогодні ця властивість освіти – формувати особистість та змінювати суспільний, науковий, культурний ландшафти – має стати основною для національного відродження країни, відродження національного духу. Саме цю стратегічно-організуючу функцію треба розглядати як основний тренд розвитку освітньої системи, яка має не тільки змінитися сама, але й змінити навколишню дійсність, формуючи глибоко національну «українську картину світу».

Сучасна «інноваційна» модель української дидактичної системи, що склалася в останні двадцять років, із притаманною їй орієнтацією на збільшення обсягу знань, на універсалізацію методів і форм навчальної діяльності, на масовість навчання, що тягне за собою неможливість реального особистісно орієнтованого навчання, виховання, врахування потреб та можливостей конкретних учнів, не в змозі вирішити складних проблем, про які йшлося вище.

Аналіз досліджень. Аналіз робіт сучасних теоретиків освітнього процесу (Артюхін, 2011: 1), (Вербицька, 2000: 1), (Нагайчук, 2011: 1), (Топчій, 2011: 1), (Федорук, 2008: 1), (Юрчонок, 2011: 1) засвідчує, що наша педагогіка сприйняла дійсно інноваційні та передові методи навчання, і це добре та заслуговує на усяку підтримку.

Водночас ми підтримуємо думку дослідників стосовно того, що в межах сучасної освітньої моделі дидактичних пошуків цілеспрямовано не вивчаються шляхи підвищення ефективності навчально-виховного процесу; технологічні під-

ходи у сфері навчальної діяльності реалізуються лише на рівні логіки здійснення навчальних дій і операцій без достатнього узгодження цих технологій із завданням формування особистості, порушуючи єдність дидактичної системи, яка включає в себе як освіту, так і виховання особистості (Бондарева, 2014: 1).

Зазначимо, що при цьому, на жаль, вдосконалення змісту дидактичної системи освіти відбувається переважно на основі відбору навчальної інформації, суттєво не зачіпаючи мотиваційний, духовний, моральний складники процесу навчання і виховання.

Таким чином, освітня теорія і практика потребує вдосконалення не тільки у сфері застосування нових освітніх, інформаційних технологій і технічного забезпечення навчального процесу, а й в напрямі особистісного розвитку учнів.

Досліджуючи проблеми сучасної дидактики та шляхів її розвитку в Україні, ми так чи інакше звертаємось до спадщини теоретиків і практиків вітчизняної педагогіки, без яких неможливо уявити українську педагогіку. Серед найяскравіших особистостей минулого століття, серед видатних українських педагогів особливе місце посідає постать В. О. Сухомлинського, який створив цілісну педагогічну систему, що гармонійно об'єднала освітній і виховний складники. Водночас коли в нашій історичній ситуації ми звертаємось до педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського, виникають дискусійні питання, які потребують відповіді.

Мета статті. Наскільки затребувані сьогодні його педагогічні ідеї і досвід педагогічної діяльності? В якій мірі ці ідеї відповідають потребам часу? Чи можна вважати дидактику В. О. Сухомлинського такою, що створює реальні умови для досягнення цілісності педагогічного процесу? Пошук відповідей на ці запитання є **метою** цієї статті.

Виклад основного матеріалу. Логіка даної статті, на нашу думку, передусім вимагає визначення сутності педагогічного феномену, яким є «дидактична система», потребує аналізу підходів до такого базового поняття, як «дидактична система», звернення до праць таких науковців, як (Дружененко, 2018: 1), (Малафійк, 2005: 1), (Хуторской, 2017: 1), які є визнаними авторитетами в цій галузі педагогічної науки.

Аналіз їхніх думок дозволяє визначити дидактичну систему як сукупність взаємопов'язаних компонентів здійснення освітньо-виховного процесу, що включають цілі, напрями, засоби, законності та плановані результати педагогічної

діяльності. Слід сказати, що підходи науковців до дослідження дидактичної системи об'єднують у собі специфіку історико-педагогічного дослідження й еволюційного підходу, пояснюючи законності поступального переходу компонентів даної системи з одного стану в інший, якісно новий.

Такий похід дає можливість досліджувати педагогічну спадщину В. О. Сухомлинського, створену ним систему дидактики як самобутнє, цілісне явище, яке виникло в певну історичну епоху, але здатне трансформуватися, пристосовуватися до потреб сьогодення. У цьому, на нашу думку, є унікальність педагогічного досвіду великого вчителя, який, на відміну від інших дидактичних систем радянського часу, не втратив своєї привабливості в плані практичного застосування.

Насамперед сучасних освітян приваблює те, що В. О. Сухомлинський першим в українській педагогіці обґрунтував важливість комплексного підходу до навчання і виховання, чого нині явно не вистачає освітній системі в Україні. В. О. Сухомлинський, в принципі, не намагався відділити навчання та виховання, а в центрі його уваги завжди знаходилися проблеми формування потреб учнів, що знаходяться на вищих ступенях піраміди Маслоу. На його думку, кожна людина вже в роки дитинства і особливо в підлітковому віці і ранній юності повинна досягнути щастя повноти свого духовного життя, радості праці та творчості (Сухомлинський, 1973: 1). Для нього процеси навчання, виховання, трудової та іншої діяльності були нерозривно пов'язані із творчістю та моральним імперативом в його загальнолюдській трактовці. У цьому видатний педагог розходився з радянською педагогікою, яка висувала на перший план інші цінності, зокрема цінності «будівника комунізму», серед яких «відданість справі комунізму, любов до соціалістичної Батьківщини, до країн соціалізму».

Зазначене не означає, що дидактика В. О. Сухомлинського мала ідеалістичний, аморфний, неконкретний зміст, навпаки, у своїй педагогічній творчості педагог відштовхувався від практичної необхідності оволодіння знаннями для подальшої трудової діяльності. Водночас педагог визначає основним принципом освітнього процесу те, що навчання має бути напруженим і радісним одночасно, поєднаним з вихованням почуття моральної відповідальності особистості за те, що вона робить, і таким чином формується найважливіша дидактична умова: джерело дитячого бажання вчитися – у напрузі розумових зусиль, у radoцax перемоги; навчання і виховання – єдиний процес.

Цей принцип був утілений у досвід роботи Павлівської середньої школи, в якій розроблена дидактична система функціонувала на основі гуманізму, визнання дитини вищою цінністю, творчої діяльності колективу педагогів-однодумців і учнів. В. О. Сухомлинським був зроблений акцент на розширення світоглядних уявлень дітей, на розвиток у них критичності мислення, умінь і навичок самостійного отримання та використання інформації, залучення до самоосвіти, стимулювання ініціативи.

Аналіз дидактичної системи В. О. Сухомлинського, теоретичні засади якої викладені в його роботах, дозволяє виявити її змістоутворюючі постулати:

– аксіологічне розуміння мети навчання як поступового процесу формування в учнів моральної необхідності виконання навчальних обов'язків;

– виховання волі, дисциплінованості, звички трудитися, як фізично, так і розумово; усвідомлення необхідності підтримання внутрішньої дисципліни як найважливішої риси характеру, що формує позитивний стиль поведінки. Отже, випереджаючи розвиток тодішньої освіти, В. О. Сухомлинський звертається до аксіології освіти, що також слід вважати важливим елементом його дидактичної системи і всієї його педагогічної спадщини;

– гуманістична орієнтація: «... гуманне ставлення до дитини – це розуміння вчителем тієї простої і мудрої істини, що без внутрішніх духовних зусиль дитини, без її бажання бути гарним учнем, неможливим стає існування школи, неможливим стає сам процес виховання» (Сухомлинський, 1973: 1). Отже, первинним завданням педагога стає цілеспрямований виховний вплив, у чому і виявляється гуманізація освітнього процесу, для чого використовуються гуманно-орієнтовані методи, форми і засоби навчання. Цей підхід дозволив В. О. Сухомлинському багато в чому випередити офіційну педагогіку, зокрема досягти видатних успіхів у формуванні інтелектуальних здібностей учнів початкової школи та середньої ланки;

– культурно-естетичне, духовне наповнення змісту навчальних предметів, позаурочної роботи, виховної та самоосвітньої діяльності учня. Педагоги Павлівської середньої школи демонстрували дітям красу явищ природи, розкривали високий зміст суспільного, культурного життя, людської діяльності. Важливо підкреслити, що, кажучи про духовність, педагог-гуманіст не виключав із цієї сфери релігію, хоча це не вписувалося в ідеологічні установки радянського періоду. Він писав, що «підлітки повинні зрозуміти релігію як відображення навколишнього світу в складному, суперечливому духо-

вному житті людини» (Сухомлинський, 1977: 1). Для В. О. Сухомлинського релігія – це частина людської культури, «одна з форм суспільної свідомості» (Сухомлинський, 1977: 1). Великий педагог у поняття «духовність» включав і внутрішню душевно-творчу діяльність людини («моральну красу»), і громадську діяльність (громадянськість), натхненну благородною метою, і релігійні цінності, що відображають культурні традиції народу;

– патріотичний зміст виховного процесу. Сьогодні для України актуально звучать слова В. О. Сухомлинського про те, що «шкільне патріотичне виховання – це загартування душі й тіла для боротьби з грізним і нещадним ворогом <...> Наша висока місія – виховувати сильних духом, мужніх людей, готових віддати життя на полі бою за щастя, незалежність, честь і гідність» (Сухомлинський, 1990: 1).

Якісне перетворення процесу виховання і навчання в межах дидактичної системи В. О. Сухомлинського полягала в передачі змісту знань і формуванні моральних принципів, чіткому виділенні того, що учні повинні твердо запам'ятати і міцно зберігати в пам'яті; визначенні тих «вузлів» знань і морального досвіду, від яких залежить розвиток розумових здібностей, а також моральні якості, поведінка учнів.

Загалом, ми можемо стверджувати, що концептуальна модель дидактичної системи В. О. Сухомлинського відображає суттєві властивості й ознаки дидактичної системи (цілісність; структурованість; ієрархічність; взаємодію із зовнішнім середовищем); динамічні взаємозв'язки (гармонію розумової та фізичної праці; педагогічну взаємодію суб'єктів педагогічного процесу на основі духовної єдності).

Доказом цілісності дидактичної системи В. О. Сухомлинського в педагогічному аспекті є єдність її окремих елементів: єдність процесу виховання і навчання, коли кожен урок несе в собі інтелектуальний і морально-етичний зміст; єдність духовно-морального та фізичного розвитку, які розглядалися в Павлівській середній школі як джерело активності особистості в різних видах познавальної діяльності, єдність педагогічного колективу й учнів.

Доказом цілісності дидактичної системи В. О. Сухомлинського в організаційному плані виступає єдність процесів організації навчання та виховання: освоєння і конструювання змісту освіти та матеріальної бази Павлівської середньої школи; взаємодія педагогів і батьків як духовна спільність, механізмом якої виступає зацікавленість у вихованні дитини; освоєння учнями змісту освіти без

безпосередньої участі педагога (самоосвіта, самовиховання, самоврядування).

Цілісність дидактичної системи, створеної В. О. Сухомлинським, полягає і в наявності закономірностей, які є ознаками системності, а також дають можливість прогнозувати результати виховання і навчання. Ми говоримо про наявність у даній дидактичній системі таких закономірностей:

1) закономірність взаємозв'язку навчання і виховання: «Свою місію <...> я бачив у тому, щоб учителі мали єдині погляди і переконання з найважливіших питань виховання та освіти. Наші педагогічні погляди і переконання формувалися в процесі праці й полягали в тому, що кожний педагог не тільки викладач, але й вихователь. Завдяки духовній єдності вчителя і колективу підлітків процес навчання не зводиться до передачі знань, а виливається в багатогранні відносини» (Сухомлинський, 1977: 1);

2) закономірність єдності діяльності, інтелектуального розвитку та самоосвіти: «Якщо взяти за одиницю той рівень знань, який мають учні в рік отримання професії, то далі, протягом трудового життя, кожному з них доведеться додати до свого духовного багатства ще п'ять або шість одиниць – інакше вони відстануть від життя і не зможуть успішно працювати. Життя все більше вимагає постійного оновлення знань. Без цього неможливе повноцінне духовне, а значить і трудове, творче життя. Отже, нам необхідно виховувати органічну потребу в самоосвіті» (Сухомлинський, 1977: 1);

3) закономірність єдності результатів навчання та характеру діяльності учнів: «повноцінним розумове виховання стає можливе лише за тієї умови, що навчання проходить на тлі багатого інтелектуального життя колективу і особистості. Стрибок, якісно новий етап у розумовому вихованні настає не тільки в процесі переходу від образного до абстрактного мислення <...>, а в тому, що підліток самостверджується в інтелектуальному житті: в разі правильного виховання він відчуває духовну необхідність віддати свої інтелектуальні багатства іншим людям і брати ці багатства в інших людей» (Сухомлинський, 1977: 1);

4) закономірність взаємозв'язку теорії і практики: «учбовими вправами ми пробуджуємо внутрішню енергію мозку, що стимулює розумові сили. Ці завдання породжуються явищами навколишнього світу і, звертаючи увагу дітей на те чи інше явище, можна домагатися того, щоб дитина побачила приховані, незрозумілі зв'язки, щоб у неї виникло прагнення знайти сутність цих зв'язків, зрозуміти істину. Ключем до вирішення завдань

завжди є активна діяльність та праця учнів (Сухомлинський, 1977: 1).

Наявність даних закономірностей фактично є тим маркером, який дозволяє говорити про системність і цілісність дидактичної системи В. О. Сухомлинського, про наявність у цій системі діалектичного взаємозв'язку виховання, навчання і гуманістичної освітньої парадигми, в основі якої лежить абсолютний пріоритет морально-етичного і інтелектуального розвитку особистості на всіх етапах навчання.

Висновки. Таким чином, звернення до педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського, яка розкриває взаємозв'язок етичних і освітніх складників освітнього процесу, осмислюючи роль особистості в процесі навчання як «творця власних знань», пропонує будувати систему освіти як духовно-моральний орієнтир для розвитку не тільки національної школи, а й усього суспільства, є перспективним напрямом для подальших досліджень у галузі дидактики.

Науково-практичні, інноваційні і для теперішнього часу підходи видатного українського педагога до організації навчальної діяльності, до обґрунтування гуманітарного складника освітньо-виховного процесу, до проблеми вибору учнем активної патріотичної і громадянської позиції не тільки цікаві, але й надзвичайно важливі для суспільно-політичного розвитку України.

Загалом дидактична система, яку створив В. О. Сухомлинський, являє собою гносеологічну цілісність, що включає: системний підхід до навчання і виховання (відображає властивості системи, визначає її елементи і зв'язки між елементами; результат взаємодії елементів, що дає можливість прогнозувати результати навчально-виховного процесу і домагатися його високої результативності); онтологічні основи виховання й освіти (визначаючи базові смисли людського життя), феноменологічний принцип (що дозволяє педагогу звертати увагу на досвід учнів, відповідним чином організовуючи процес індивідуалізації навчання та виховання), аксіологічне розуміння мети навчання та виховання як поступового процесу.

Таким чином, ми маємо констатувати цілісний характер дидактики, запропонованої В. О. Сухомлинським, про її невичерпні можливості у вирішенні проблеми «народження громадянина». Сьогодні, в умовах пошуку шляхів створення ефективної національної освітньої системи, дидактична система В. О. Сухомлинського має бути не просто творчо осмисленою, але і включеною в процес розвитку сучасної української школи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Артюхіна М. В. Забезпечення якості освіти: теорія та практика : кол. моногр. ; Західнодонбас. ін-т економіки і упр. / під заг. ред. Н. В. Житник. Донецьк : ІМА-прес, 2011. 299 с.
2. Бондарева Г. І. Виховання соціальної усталеності особистості старшокласника в навчально-виховному процесі : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 ; Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. Луганськ, 2014. 24 с.
3. Вербицька П. В. Організаційно-педагогічні засади громадянської освіти старшокласників : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Ін-т педагогіки АПН України. Київ, 2000. 26 с.
4. Дружененко Р. С. Дидактична і методична системи: координація понять. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки*. 2018. Вип. 155. С. 249–254.
5. Кіяшко О. О. Інноваційні педагогічні технології підготовки молодших спеціалістів у вищих навчальних закладах I–II рівнів акредитації : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Луганськ, 2001. 24 с.
6. Макаренко А. С. Проблемы школьного советского воспитания (лекции). Лекция первая. Методы воспитания. *Сочинения в 8 т.* Москва : Педагогика, 1984. Т. 4. 399 с.
7. Малафій І. В. Дидактика : навч. пос. Київ : Наукова думка, 2005. 397 с.
8. Москаленко А. М. Історія вітчизняної педагогіки. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2014. 239 с.
9. Нагайчук О. В. Інтелектуальний розвиток учнів 5–9 класів засобами проектно-технологічної діяльності у процесі трудового навчання : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2011. 26 с.
10. Сухомлинский В. А. Как воспитать настоящего человека: (Этика коммунистического воспитания). *Педагогическое наследие / Сост. О. В. Сухомлинская*. Москва : Педагогика, 1990. 288 с.
11. Сухомлинский В. А. Разговор с молодым директором школы. Москва : Просвещение, 1973. 208 с.
12. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5 т. ; під ред. В. І. Ковальчук. Київ : Радянська школа, 1977. Т. 3: Серце віддаю дітям. Народження громадянина. Листи до сина. 670 с.
13. Топчій Г. С. Ігрові педагогічні технології як умова професійного саморозвитку майбутнього вчителя : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 ; Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2011. 26 с.
14. Федорук П. І. Адаптивна система дистанційного навчання та контролю знань на базі інтелектуальних Інтернет-технологій. Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника, 2008. 326 с.
15. Хуторской А. В. Дидактика : учебник для вузов. Санкт-Петербург : Нева, 2017. 720 с.
16. Юрчонок Ю. В. Генеза авторських шкіл в Україні (80-ті рр. XX – початок XXI ст.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Полтава, 2011. 20 с.

REFERENCES

1. Artyukhina M. V. Zabezpechennya yakosti osvity: teoriya ta praktyka: kol. monogr. [Quality Assurance in Education: Theory and Practice: Coll. Monogram]. West Donbass. Institute of Economics and Management. / [under the head. ed. N. V. Zhitnik]. D.: IMA Press, 2011. 299 p. [in Ukrainian].
2. Bondareva G. I. Vychovannya socialnoyi ustalenyosti osobystosti starshoklasnyka v navchalno-vykhovnomu procesi: avtoref. dys. kand. ped. nauk: 13.00.07. [Upbringing of social fatigue of the high school student's personality in the educational process: author. diss. Cand. ped. Sciences: 13.00.07.]. East Ukrainian nat. them. V. Dalia. Lugansk, 2014. 24 p. [in Ukrainian].
3. Verbitskaya P. V. Organizacijno-pedagogichni zasady gromadyanskoj osvity starshoklasnykiv: avtoref. dys. kand. ped. nauk: 13.00.01. [Organizational and pedagogical foundations of civic education of high school students: author. diss. Cand. ped. Sciences: 13.00.01.]. Institute of Pedagogy of the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine. K., 2000. 26 p. [in Ukrainian].
4. Druzenenko R. S. Dydaktychna i metodychna systemy: koordynaciya ponyat [Didactic and methodological systems: coordination of concepts]. *Bulletin №155. Series: Pedagogical Sciences*. 2018, pp. 249 – 254 [in Ukrainian].
5. Kiyashko O. O. Innovacijni pedagogichni tehnologiyi pidgotovky molodshyx specialistiv u vyshhyx navchalnyx zakladax I-II rivniv akredytaciyi: avtoref. dys. kand. ped. nauk: 13.00.04. [Innovative pedagogical technologies for training junior specialists in higher educational establishments of I-II levels of accreditation: author. diss. Cand. ped. Sciences: 13.00.04.]. Lugansk, 2001. 24 p. [in Ukrainian].
6. Makarenko A. S. Problemi shkolnogo sovetskogo vospytanyya (lekcyu). Lekcyua pervaya. Metody vospytanyya [Problems of school Soviet education (lectures). Lecture first. Methods of education]. *Ped. op.* 8, vol. 4. M.: Pedagogy, 1984. 399 p. [in Russian].
7. Malafik I. V. Dydaktyka: navch. pos. [Didactics: teaching. pos.]. K.: Scientific word, 2005. 397 p. [in Ukrainian].
8. Moskalenko A. M. Istoriya vitchyznyanoi pedagogiky [History of national pedagogy]. K.: Kyiv University. 2014. 239 p. [in Ukrainian].
9. Nahaychuk O. V. Intelektualnyj rozvytok uchniv 5-9 klasiv zasobamy proektno-texnologichnoyi diyalnosti u procesi trudovogo navchannya: avtoref. dys. kand. ped. nauk: 13.00.02. [Intellectual development of pupils of 5-9 classes by means of design and technological activity in the process of labor training: author. diss. Cand. ped. Sciences: 13.00.02.]. Nat. ped. them. M. P. Dragomanov. K., 2011. 26 p. [in Ukrainian].
10. Sukhomlinsky V. A. Kak vospytat nastoyashhego cheloveka: (Etyka kommunystycheskogo vospytanyya). *Pedagogicheskoe nasledye / Sost. O. V. Sukhomlinskaya* [How to educate a real person: (Ethics of communist education). Pedagogical heritage / Comp. O. V. Sukhomlinskaya]. M.: Pedagogy, 1990. 288 p. [in Russian].
11. Sukhomlinsky V. A. Razgovor s molodim dyrektorom shkoli [Talk with the young headmaster]. M.: Enlightenment, 1973. 208 p. [in Russian].

12. Sukhomlinsky V. A. Vybrani tvory: v 5 t. [Selected Works: in 5 vols]. / [Ed. V. I. Kovalchuk]. K.: Soviet School, 1977. Vol. 3: Serce viddyayu dityam. Narodzhennya gromadyanyna. Lysty do syna. [I give my heart to the children. Birth of a citizen. Letters to the son]. 670 p. [in Ukrainian].

13. Topchii G. S. Igrovi pedagogichni tehnologiyi yak umova profesijnogo samorozvytku majbutnogo vchytelya: avtoref. dys. kand. ped. nauk: 13.00.04. [Play pedagogical technologies as a condition of professional self-development of the future teacher: author. diss. Cand. ped. Sciences: 13.00.04.]. Kharkiv. nat. ped. them. G. S. Skovoroda. Kharkiv, 2011. 26 p. [in Ukrainian].

14. Fedoruk P. I. Adaptivna systema dystancijnogo navchannya ta kontrolyu znan na bazi intelektualnykh Internet-tehnologij [Adaptive system of distance learning and knowledge control based on intelligent Internet technologies]. Publishing and Design Department of CIT at Carpathian National University V. Stefanik. 2008. 326 p. [in Ukrainian].

15. Khutorskoy A. V. Dydaktyka: uchebnyk dlya vuzov [Didactics: a textbook for universities]. St. Petersburg: Neva, 2017. 720 p. [in Russian].

16. Yurchenko Y. V. Geneza avtorskyx shkil v Ukrayini (80-ti rr. XX - pochatok XXI st.): avtoref. dys. kand. ped. nauk: 13.00.01. [The Genesis of the Author's Schools in Ukraine (80-ies XX - beginning of XXI centuries.): Author. diss. Cand. ped. Sciences: 13.00.01.]. Poltava, 2011. 20 p. [in Ukrainian].